

УДК 911.3

Ірина Гудзеляк, Уляна Стефанік

СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлено тенденції демографічного старіння населення України за останніх 50 років. Здійснено порівняння з деякими європейськими країнами. Показано географічні відмінності рівня демографічної старості у розрізі областей. Відображено статеві особливості постаріння та за типом поселень. Оцінку постаріння здійснено також за індексом старіння міського і сільського населення, коефіцієнтом довголіття. Проаналізовано просторові аспекти коефіцієнта підтримки батьків. Вказано на головні проблеми, які виникають у зв'язку з процесом демографічного старіння населення України.

Ключові слова: демографічне старіння, темпи демографічного старіння, індекс старіння, коефіцієнт довголіття, коефіцієнт підтримки батьків.

Ірина Гудзеляк, Уляна Стефанік. СТАРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ. В статье освещены тенденции демографического старения населения Украины за последние 50 лет. Сделано сравнения с некоторыми европейскими странами. Показано географические различия уровня демографической старости в разрезе областей. Отражены половые особенности старения и по типу поселений. Оценку старения осуществлено также по индексу старения городского и сельского населения, коэффициентом долголетия. Проанализированы пространственные аспекты коэффициента поддержки родителей. Указаны главные проблемы, которые возникают в связи с процессом демографического старения населения Украины.

Ключевые слова: демографическое старение, темпы демографического старения, индекс старения, коэффициент долголетия, коэффициент поддержки родителей.

Iryna Hudzelyak, Ulyana Stefanyk. THE AGING OF THE POPULATION OF UKRAINE. Article highlights trends in demographic aging of the population of Ukraine for the past 50 years. Comparison with some European countries was made. It was shown geographic differences in the demographic age in the context of regions. Aging and gender-type settlements are presented. Estimation of aging was made as the index of aging of urban and rural population and longevity factor. Analysis of the spatial aspects of parental support facto was done. The main issues arising from the demographic aging population of Ukraine was highlighted.

Keywords: demographic aging, the rate of demographic aging, index of aging, longevity factor, the factor of parental support.

Постановка проблеми. Вікова структура у процесі демографічного переходу зазнає певних трансформацій. З середини ХХ ст. в Україні намітилася тенденція до постаріння населення, тобто стабільного зростання частки людей похилого віку. Науковий аналіз виявлених тенденцій полягав у формулюванні сутності проблеми старіння та ймовірних наслідків у демографічній та соціально-економічній сфері. Кризові 90-і роки та початок ХХІ ст. відзначилися стрімким зростанням частки людей старше працездатного віку. Отже, виникла необхідність пошуку нових підходів до оцінки процесу старіння населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з перших праць, де розглянуто процеси демографічного старіння в Україні, є стаття Сачук Н.М. "Деякі дані з географії довголіття в Українській РСР", опублікованій у 1966 р. у збірнику Матеріалів першого з'їзду Географічного товариства УРСР. У радянський період процеси старіння вивчалися в рамках комплексних суспільно-географічних чи демографічних досліджень обласних регіонів. На загальнодержавному рівні ці питання аналізували Джаман В., Лібанова Е., Пирожков С., Прибиткова І., Старостенко Г., Стешенко В., Хомра О. Сьогодні наукове вивчення явища демографічного старіння в Україні здійснюють вчені Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України.

Метою даної роботи є аналіз тривалої динаміки старіння населення та виявлення сучасних суспільно-географічних аспектів демографічного старіння в Україні за допомогою системи індикаторів, які

репрезентують віковий склад і вікове навантаження, картографування вікової динаміки за 1990–2012 рр., тобто за приблизний період зміни одного покоління.

Виклад основного матеріалу. Демографічна модернізація сучасного світу пов'язана з суттєвими змінами характеру природного відтворення, вікової структури, процесів шлюбності та формування сімейного складу населення. Старіння населення, або збільшення частки людей похилого віку, відбувається внаслідок зниження народжуваності та зниження смертності дітей і людей середнього віку, а отже – зростання середньої тривалості життя. В окремих регіонах формування вікового складу відбувається під впливом міграцій певних статевих та вікових контингентів.

У сучасній демогеографії усталеним є підхід до оцінки рівня демографічного старіння, запропонований фахівцями ООН, згідно якого населення вважається постарілим, якщо частка людей, старше 65 років перевищує 7%. За шкалою Е. Росета початок демографічної старості збігається з моментом досягнення 10% долі людей у віці понад 60 років.

Згідно офіційної статистики демографічне старіння в Україні розпочалося з першої половини 50-их років ХХ ст. і за переписом 1959 р. особи у віці понад 60 років становили 10,5% [3, с. 296]. Серед колишніх республік СРСР Україна відзначалася не надто високим рівнем демографічної старості: вищі показники були в Білорусі, Грузії, Литві, Латвії та Естонії. Для порівняння розглянуто окремі країни Європи, які також пережили другу світову війну, отже подальший демографічний розвиток мав багато спільних рис: у Польщі рівень демографічного старіння становив 9,7% (1960 р.), у ФРН – 16,8% (1961

р.) [3, с. 304].

Україна, як і інші країни Східної Європи характеризувалася помітним часовим відставанням у процесі переходу від багатодітної до малодітної сім'ї. Тим не менше, за переписом 1959 р. в країні було лише 26% дитячого населення. Передусім це наслідок трагічних років періоду комуністичного режиму: в кінці 50-их у репродуктивний вік вступили (народили першу, й значна частина – другу дитину) малочисельні когорти народжених на початку 30-их. У 1960 р. у Польщі частка дитячого населення складала 33,8%, а в ФРН, яка одна з перших у світі перейшла до моделі малодітної сім'ї, – 21,7%.

Внаслідок тривалого зниження народжуваності частка дитячого населення в Україні у 1979 р. скоротилася до 21,5%, і тільки завдяки розпочатій в середині 80-их демографічній політиці, питома вага дітей збільшилася до 23% у 1989 р. Однак, у подальшому в результаті негативного впливу соціально-економічних і структурно-демографічних чинників рівень народжуваності в Україні стрімко знижувався і досяг найменшого значення у світі за всю демографічну історію – 1,1 особи в 2001 р. Подальше незначне зростання народжуваності не вплинуло на вікову динаміку і частка дитячого населення продовжувала зменшуватися до 14,6% на 1.01.2013 р. [2].

Для порівняння в сучасній Німеччині сьогодні діти становлять 13% [1], однак рівень демографічно-

го постаріння є вищий в 1,4 рази від середньоукраїнського. Зрозуміло, що в західно- і центральноєвропейських країнах демографічне старіння відбувається передусім завдяки зростанню тривалості життя. Тоді як в Україні це зростання вкрай повільне. Негативними рисами природного відтворення є надсмертність чоловіків працездатного віку, а також достатньо високий, як для Європи, рівень дитячої смертності.

На початку 2013 р. частка людей у віці старшому за працездатний зросла до 21,4%, а старше 65 років – до 15,2%, що нижче від середньоєвропейського рівня [2]. Так, західноєвропейські країни характеризуються найвищим рівнем демографічного старіння – 18%, у Північній Європі – 17% при дещо вищій частці дітей та найдовшій тривалості життя [1].

За рівнем демографічного старіння помітно виділяються північні, центральні і східні області України, в яких народжуваність є найнижчою в країні. Найвищий рівень постаріння у Чернігівській області – 18,7%, найнижчий – у Закарпатській – 11,1% (табл. 1). Інші області західної України характеризуються відносно молодою віковою структурою, у більшості з них домінує сільське населення, де частка дитячого населення помітно вища, а Закарпатська, Волинська і Рівненська області взагалі на сьогодні відзначаються природним приростом.

Таблиця 1

Розподіл областей України за рівнем демографічного старіння та коефіцієнтом довголіття, 1.01.2013 р.

Кількість людей старше 80 р. на 100 осіб старше 60 р.	Частка людей у віці понад 65 років, %			
	11,0–12,9	13,0–14,9	15,0–16,9	17,0–18,9
13,1–15,0	Закарпатська	Миколаївська, Одеська, Херсонська	Полтавська	
15,1–17,0		АР Крим	Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Луганська, Харківська	Кіровоградська, Черкаська
17,1–19,0	Рівненська	Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька	Житомирська, Сумська	Вінницька, Донецька
19,1–21,0	Волинська		Тернопільська, Хмельницька	
21,1 і більше				Чернігівська

Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Курсивом виділені області з переважанням сільського населення.

Більш репрезентативним індикатором процесу демографічного старіння є коефіцієнт довголіття, який показує кількість осіб у віці понад 80 років у середньому на 100 людей старше 60 років. Загалом в Україні на 1.01.2013 р. проживало 1605,3 тис. довголітніх (1454,1 тис. за переписом 1970 р.) [2], а коефіцієнт довголіття становив 16,5%, причому у сільській місцевості – 20,2%, у містах – 14,6%. Найвищий коефіцієнт довголіття сільських жителів у Чернігівській, Хмельницькій, Волинській і Житомирській областях, найнижчий – в Одеській, Херсонській, За-

карпатській областях, у Криму. Серед міських жителів найвищим рівнем довголіття виділяються Донецька, Луганська і Запорізька області, найнижчим – Закарпатська. Загалом найвищий коефіцієнт довголіття сьогодні в Чернігівській, Тернопільській, Волинській і Хмельницькій областях. Це саме ті регіони, які потребуватимуть найбільше уваги і фінансових ресурсів для соціального захисту людей похилого віку. Внаслідок нижчої на десять років середньої тривалості життя чоловіків порівняно з жінками, чоловіче населення характеризується нижчим рівнем

демографічного старіння, ніж жіноче, в 1,7 рази. Серед жінок – 18,9% у віці понад 65 років, серед чоловіків – 10,9% [2].

Більш постарілим є сільське населення (17,6%). Населення великих міст у результаті міграційного притоку сільської молоді відзначається достатньо збалансованою віковою структурою. Темпи демографічного старіння сільського населення за період 1959–1970 рр. були вищими, ніж міського. Так, частка людей старше 60 р. у міських поселеннях зросла в 1,3 рази, а в сільських – в 1,4 рази, хоча рівень народжуваності у сільській місцевості завжди був вищий. У результаті до кінця ХХ ст. демографічний потенціал сільської місцевості практично вичерпався. Протягом 1990–2013 рр. спостерігаємо нові тенденції – дуже швидкі темпи старіння міського населення: частка міського населення у віці понад 65 років збільшилася в 1,48 рази, сільського – в 1,05 рази.

Важливим індикатором процесу старіння на-

селення є індекс старіння, який показує кількість осіб старше 65 років у розрахунку на 100 дітей у віці до 15 років. За 1990–2013 рр. індекс старіння в Україні зріс у 1,87 рази, у тім числі в міських поселеннях, де переважають малодітні сім'ї, таке зростання становило 2,33 рази, у селах завдяки вищому рівню народжуваності – лише в 1,34 рази [2].

Найвищі темпи старіння за 1990–2013 рр. простежуються в східних і південних (за винятком Одеської) областях України, найповільніше відбувається процес старіння у Волинській, Рівненській та Вінницькій областях (рис. 1). Міське населення дуже швидко старіє у південно-східному регіоні, а в Чернівецькій та Вінницькій областях цей процес уповільнений (рис. 2). Виявлено, що за темпами старіння сільського населення близькою до південно-східних областей є Закарпатська, меншою мірою Львівська, Івано-Франківська і Чернівецька області, у решті областях півночі, центру, північного-сходу і південного-заходу країни відмінності несуттєві (рис. 3).

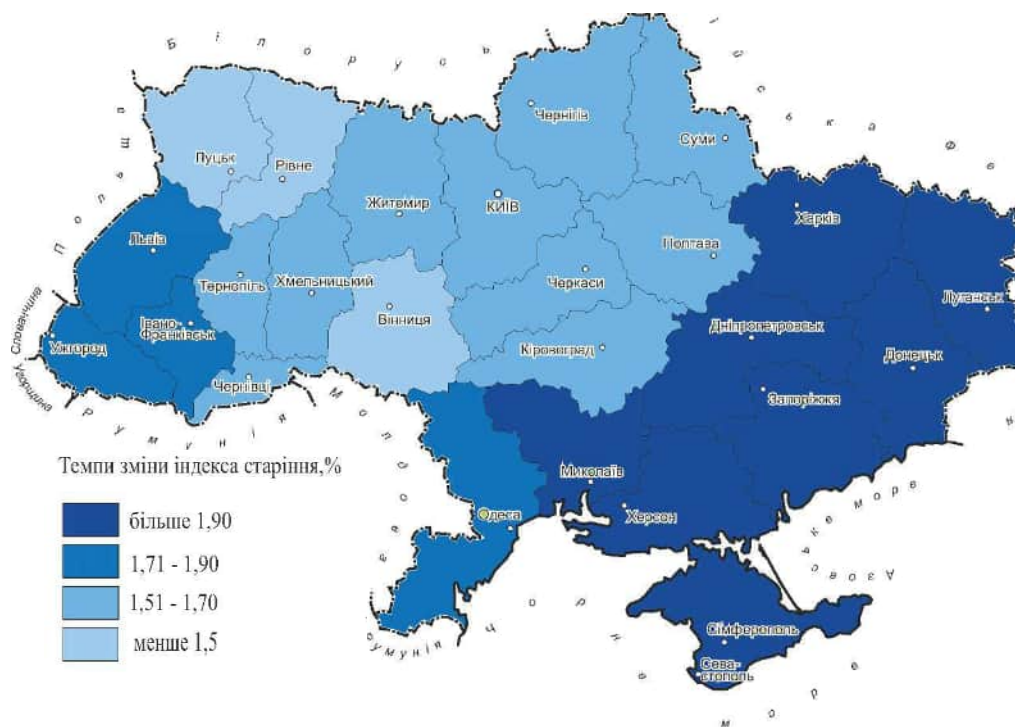

Рис. 1. Темпи демографічного старіння населення України, 1990–2013 рр.

Демографічне старіння обумовлює появу низки проблем соціально-економічного характеру: пенсійна реформа, соціальний захист, забезпечення активної старості та ефективне використання потенціалу старшого покоління в окремих сферах економічної діяльності. Усіх їх об'єднує необхідність підтримки достойного рівня життя людей похилого віку. У розвинених країнах як правило старші люди сподіваються на державний захист та свої власні можливості, пов'язані з попередньою трудовою активністю.

В Україні тривалий час був і залишається високий рівень безробіття, пенсійна система недосконалою й соціально несправедливою. Тому більшість довголітніх людей великою мірою сподіваються на економічну і фізичну допомогу своїх дітей. Такі можливості опосередковано відображає коефіцієнт підтри-

мки батьків, який показує кількість людей старше 85 років (саме у такому віці переважно виникає постійна потреба опіки), які в середньому припадають на 100 осіб у віці 50–55 років (молодші діти, які ще працюють та фізично можуть активно доглядати за своїми батьками).

Станом на 1 січня 2013 р. в Україні проживало 605,6 тис. осіб старше 85 років [2], коефіцієнт підтримки батьків був 15,1%, а за період 1990–2013 рр. збільшився в 1,7 рази, причому у міських поселеннях зростання становило 1,8 рази, у сільських – 1,6 рази.

Очевидно, що сьогодні має бути посилена увага до проблем людей похилого віку. Проблема самотності надзвичайно актуальна, адже різниця середньої тривалості життя жінок і чоловіків становить майже десять років. У містах це ще й пов'язано з те-

нденціями нуклеаризації сімей та відносно соціальною ізольованістю старших людей, що загалом характерно міському способу життя. Але і в селах, ці проблеми не менш актуальні, адже міграційна активність сільської молоді, працездатних когорт дуже

висока. Нині приблизно 70% молоді на повертаються у села після здобуття вищої освіти. Тому тенденції наступних років можуть лише погіршити ситуацію в країні і темпи поширення бідності та недоглянутості довголітніх будуть зростати.

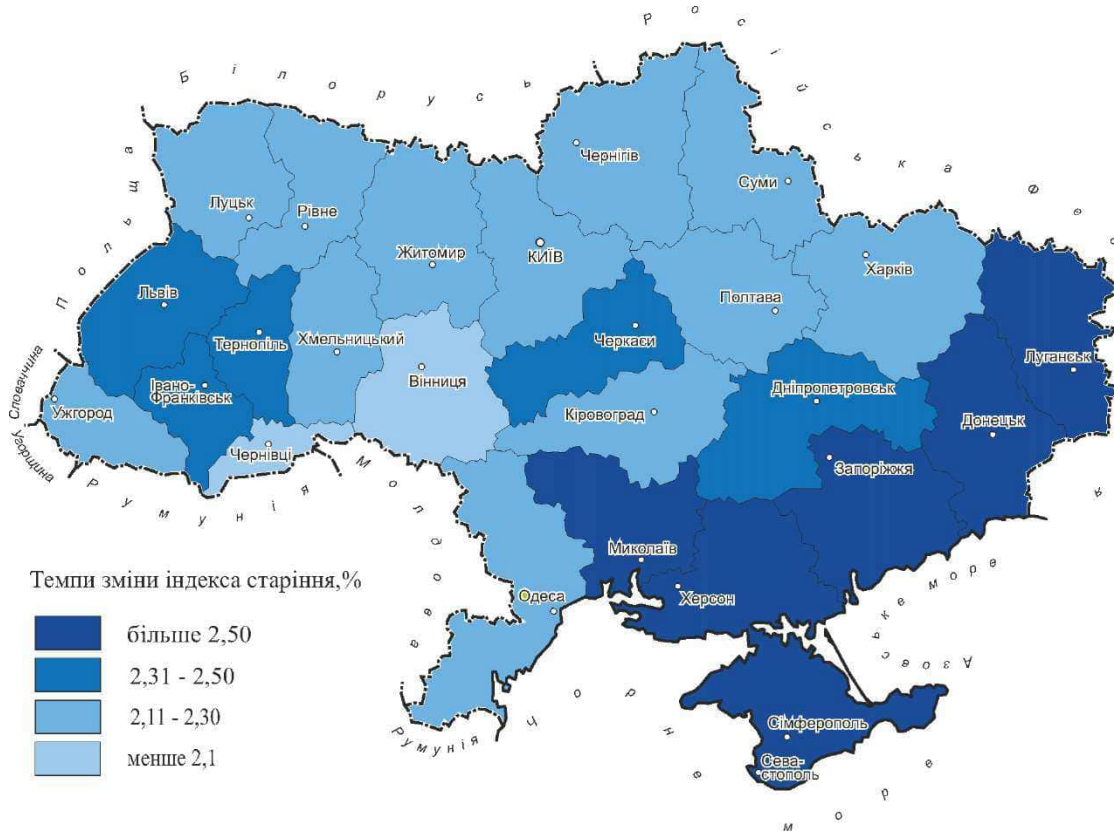

Рис. 2. Темпи демографічного старіння міського населення України, 1990–2013 рр.

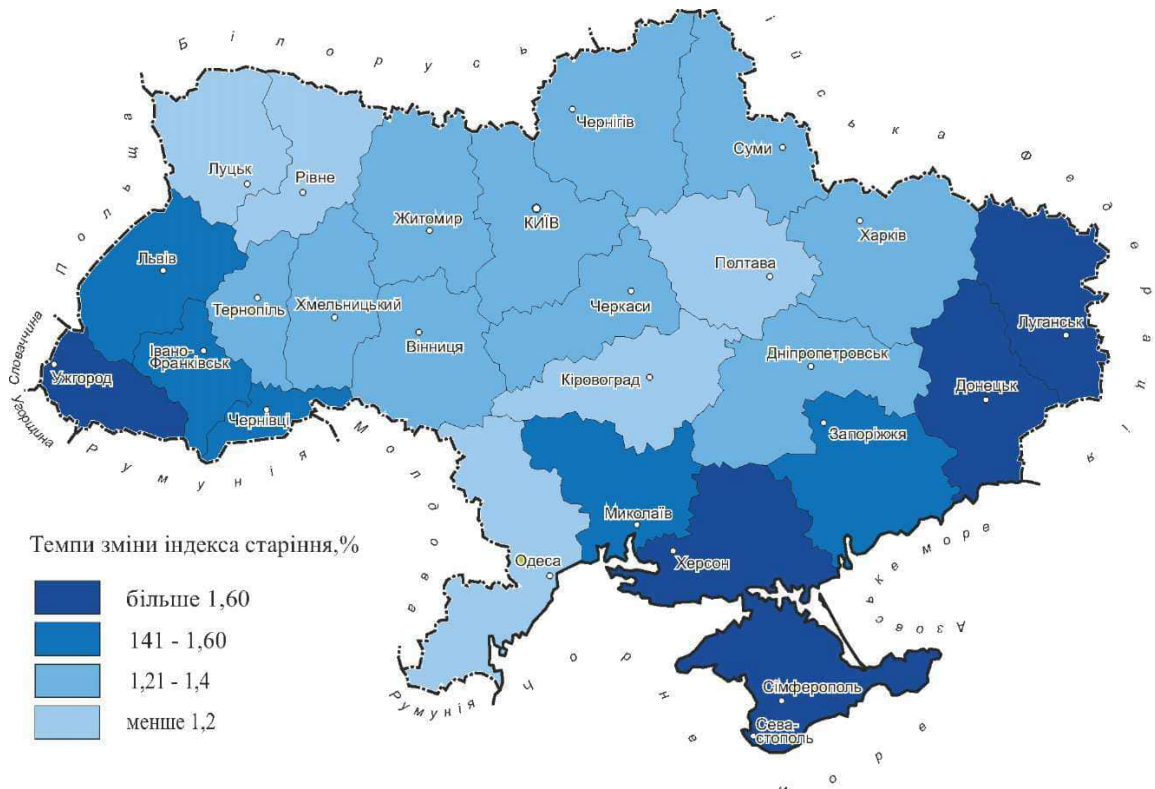

Рис. 3. Темпи демографічного старіння сільського населення України, 1990–2013 рр.

Таблиця 2

Розподіл областей України за коефіцієнтом підтримки батьків та середнім віком населення, 1.01.2013 р.

Середній вік населення, років	Кількість осіб у віці понад 85 років на 100 осіб у віці 50–55 років			
	8,5–12,4	12,5–16,4	16,5–20,4	24,8
36,1–38,0	Закарпатська	Рівненська		
38,1–40,0	м. Київ	Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Тернопільська, Чернівецька		
40,1–42,0	Херсонська	АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Харківська	Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська	
42,1–44,0		Донецька, Луганська	Сумська	Чернігівська

Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Зараз найвище навантаження по підтримці довіголїтніх у Чернігівській області, при тому й середній вік тут також найвищий (табл. 2). Подібні риси властиві Сумській області. Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька і Черкаська області також відзначаються високим навантаженням по підтримці батьків, ситуація у наступні роки погіршуватиметься.

Висновки. Проблема старіння населення сьогодні як правило викликає насторожене ставлення і бажання її розв'язати. Демографічне старіння слід оцінювати як об'єктивний незворотний процес трансформації вікової структури. Тому передусім треба говорити про наслідки цього процесу для природного відтворення населення та функціонування економічної системи країни в умовах наростаючого дефіциту трудових ресурсів та зростання демографічного й економічного навантаження на працююче населення.

Рівень старіння населення в Україні нижчий

від інших європейських країн, але продовжує зростати, що зумовлено найперше низькою народжуваністю. Відбувається особливо швидке постаріння міського населення. Найвищі темпи старіння властиві південно-східним областям. У північно-східних і центральних областях сьогодні найвищий коефіцієнт підтримки батьків. Відносно сприятлива вікова структура у Закарпатській області, а за рівнем довголіття при невисоких показниках старіння виділяється Волинська область. Найбільш постаріле населення Чернігівської області.

Виникла гостра потреба активізації державної і регіональної політики підтримки людей похилого віку, особливо довіголїтніх. Головна увага має бути націлена на забезпечення матеріальних і соціальних потреб, які пов'язані з підтриманням достойного рівня життя, розв'язання проблеми самотності, забезпечення активного довіголїття, створення відповідної інфраструктури для старшого покоління.

Список використаних джерел:

1. *Wyuro informaciyi pro naseleण्या (Population Reference Bureau)*. – *Rezhym dostupu: <http://www.prb.org>* [Бюро інформації про населення (Population Reference Bureau)]. – *Режим доступу: <http://www.prb.org>*.
2. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Bank danykh. Naseleण्या Ukrainy*. – *Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>* [Державна служба статистики України. Банк даних. Населення України]. – *Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>*.
3. *Naseleniye mira: Demograficheskiy spravochnik / Sost. V. Borisov*. – *M.: Mysl, 1989*. [Население мира: Демографический справочник / Сост. В. Борисов. – М.: Мысль, 1989].

Summary

Iryna Hudzelyak, Ulyana Stefanyk. THE AGING OF THE POPULATION OF UKRAINE.

Demographic aging should be viewed as an objective and irreversible process of the age structure transformation. Therefore, we must first talk about the consequences of this process for the natural reproduction of the population and the economic system of the country in terms of the increasing shortage of labor resources and growth of demographic and economic burden on the working population.

Aging population level in Ukraine is lower than in other European countries, but continues to grow, due to low birth rates first. There is a particularly rapid aging urban population. The highest rates of aging are typical in the south-eastern regions. In the north-eastern and central regions present the highest rate of parental support. The relatively fa-

avorable age structure is in the Zakarpattia region, and in terms of longevity at low rates of aging stands Volyn region. Most aged population is in the Chernihiv region.

There is an urgent need for activation state and regional policies in order to support older people, especially centenarians. Main focus should be aimed at securing material and social needs associated with maintaining a decent standard of living, solving the problem of loneliness, providing active longevity, creating the appropriate infrastructure for the older generation.

Keywords: demographic aging, the rate of demographic aging, index of aging, longevity factor, the factor of parental support.